

SOSYO-KÜLTÜREL
DEĐİŐME SÜRECİNDE
TÜRK AİLESİ

TÜRK DESTANLARINDA AİLE

Aydın Oy

*Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi*

Oldukça ilkel denilebilecek olan dönemlerden yola çıkarak günümüze doğru olan yolculukları süresince, sonradan karşılaşılan kültür ve uygarlıkların öğelerini de bünyelerine kabul etmiş bulunan destanlar, her şeyden önce ulusal bir karakter taşımaları bakımından dikkat çeken manzum edebî ürünlerdir. Onlarda tarih çağları bakımından belli bir döneme yerleştirilemeyen nüve olaylar yer aldığı gibi, tarihle aynı adımları atıyormuş izlenimini veren yönler de bulunur. Bunların arasında ikinci tip destanlardan biri olan ve Anadolu'da meydana gelen *Dânişmendnâme*'yi gösterebiliriz. Edebiyat Tarihçimiz Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, bu eserle ilgili olarak "Onun 'destânî' mâhiyetini kesinlikle anlamayan bazı eski tarihçilerimiz tarafından 'tarihî kaynak' olarak" kullanıldığına işaret etmiştir (1).

Destanların içlerindeki yoğun malzemenin toplumsal boyutları, bir romanda olduğu gibi de değildir. Destanlar her şeyden önce ulusların ilk epik verimleridir. Her ulus, kendi epiğinde, kendi geçmişinin köklerini bulur. Destanlar her milletin dilinde farklı farklı terimlerle adlandırılmış bulunan destan şairleri (bizde genellikle ozan) tarafından saz eşliğinde çalınıp söylenirken ve daha sonraki gelenekte yazılmış nüshalarından okunup dinlenilirken, genç kuşaklar atalarının gösterdiği kahramanlıklarla övünç duyup onların yolunda gitmeye kararlı, onların erdemlerine sahip çıkacak kişiler olarak kendilerini görürler. Yaşlılar ise, o anda anılarına dalarlar. Bu duygu ve düşünce beraberliği, toplumun aralarında yaş farkı bulunan kuşaklarını belli bir ideal ekseninde birbirlerine yaklaştırır.

Priscus, elçi olarak yanına gönderildiği Attilâ'nın sarayında verilen bir şölen sırasında ozanların onunla ilgili kahramanlık ve zafer şiirleri, yani destan parçaları okuduklarını şöyle dile getirmiştir:

"Akşama doğru meş'aleler yanınca, ziyafetin verildiği ipekten mâmul muhteşem çadıra iki şairin girdiği görüldü; bunlar Attilâ'nın önünde Hun lisanıyla kendi tanzim ettikleri şiirler okudular; bu şiirler Attilâ'nın kahramanlıklarına, zaferlerine aitti. Orada hazır bulunanlar bu şiirlerin tesiriyle vecd ü heyecana geldiler; gözler parlıyor, çehreler korkunç bir hal alıyordu. Birçokları ağlıyorlardı; gençler arzu ve ihtiras, ihtiyarlar da elem ve teessüf yaşları döküyorlardı" (2).

1. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1984, s. 258.

2. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, *XVI. Asır Sonuna Kadar Türk Sazşairleri*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1930, s. 5; Ayrıca bk. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: 1, İstanbul, 1971, s. 23.

Kuşakların birbirleri ile kaynaşmalarında, sahip oldukları ve destanlardaki yerlerini almış bulunan toplumsal değerler de önemli ölçüde rol oynar. Ancak bu değerler, o destana şahsî üslûbunu giydirmiş olan usta bir şairin kalemıyla daha net olarak kendisini gösterir. Böyle bir sanatçı eliyle işlenememiş, yatağını bırakıp başka alanlara gitmiş olup da o ülkelerin yazılı kaynaklarında, kendilerine ayrılmış yere oturtulan destanlarda ise bu toplumsal değerler çok zayıf çizgiler halinde varlıklarını ancak koruyabilmiştir. İslâmlıktan önceki Türk destanlarındaki durum genel olarak böyledir.

Yabancı toplumlara ait kaynaklarda karşımıza çıkan Türk destan metinleri üzerindeki incelemeler, araştırmalar ve yoruma giden çalışmalar doğal olarak tasvirî bir teknikle yapılagelmiştir. Türk destanlarındaki aile konusu da gene böyle bir tasvirî teknikle ele alındığı takdirde, bu alanda kendisine bir yer açılabilir.

Toplumun en küçük birimi olan aileyi oluşturan bireyler arasında anneyi, babayı ve onların çocuklarını; daha geniş aile tiplerinde ise onlara ek olarak anne ve baba tarafından yaşlıları olan büyükleri ve akrabaları düşünürüz.

Konunun daha başında iken, Türk destanlarının, özellikle İslâmlıktan önceki Türk destanlarının büyük bir kısmında böyle bir aile yapısını bütün canlılığı ile göremediğimizi belirtmek zorundayız. En eski Türk destanları olarak bilinen “*Şu Efsanesi*” ile *Alp Er Tunga* hakkındaki edebî metinlerde aile hayatı, sosyolojik bir anlamda görülememişi gibi tek tek annenin, babanın ve çocukların o birim içindeki karşılıklı ilişkileri de istenilen netlikte ve açıklıkta değildir.

Epik türden sonra ortaya çıkmış bulunan halk hikâyelerimizin birçoğunda da –o ölçüde değilse bile– ona yakın bir ölçüde “insan”ı ve “insan”a özgü “psikoloji”yi bütün boyutları ile yakalayamıyoruz. Kahramanlar, belli davranışlar sergileyen silüetler halinde birtakım tipler olarak karşımızda bulunuyorlar. Gerek destanlarımızda, gerekse halk hikâyelerimizde bu noktaya bağlı olarak kendisini hissettiren önemli bir anlatım eksikliği de bunlarda “tahlil/çözümleme” bölümlerinin, çok alt düzeyde tutulmasıdır.

Alp Er Tunga ile Şu menkıbesini génélogique olarak izleyen *Oğuz Kağan Destanı*’nda da gökten düşen kutsal ışığın içinden bir kızın çıkması, Oğuz’un onu beğenmesi, kendisine eş yapması, aradan bir süre geçince göl ortasındaki bir ağaçta ikinci bir kızla karşılaşması, onunla da evlenmesi ve bu eşlerinden her ikisinin de kendisine üçer evlât (erkek çocuğu) vermesi gibi, bizi Türk ailesi konusuna yaklaştırmaya aday durumda olanlar noktalar yer alsa bile bunlar tam bir aile hayatı ile ilgili tablolara dönüştürülebilmiştir. Oğuz’un eşleri, destan boyunca bir daha hiç görünmezler. Gene bu konuda ne doğum sırasındaki beklentiler, ne anne-baba olmanın sevinci, ne doğumla ilgili âdetler, ne ailenin sürdürdüğü hayat tarzı, ne de bunları destekleyecek nitelikteki ilişkilerden yana bu destanda hiçbir ipucu yakalanmıyor. Sadece, destanın hemen başındaki “bir kün ay kagannug közü yarıp bodadı/Bir gün Ay Kağan’ın gözü parladı” cümlesinde, bugünkü dilimizde yerini almış bulunan “gözü aydın olmak” ve buna bağlı olarak “göz aydınına gitmek” sözlerinin kökenini yakalamış gibi oluyoruz. Bu söz, Türk aile hayatında doğum folkloru ile ilgilidir.

Destanın sonunda anlatılan toy sırasında “Ay oğullar/ey oğullar!” diye söze başlayan Oğuz Kağan, kendi ömrünün bilançosunu çıkarır gibi konuştuğundan son-

ra “Kök Tengriye men ötedim-Senlerge bire men yurtum/Gök Tanrı'ya ödedim borcumu-Size veriyorum ben yurdumu” diye sözlerini bitiriyor. Burada da Oğuz Kağan'ın yaşlanmış bir babadan çok, görevini tam olarak yaptığını kabullenmiş bir devlet adamı niteliği ağır basıyor.

Bu destanda, olmasını arzu edip de beklediğimiz bu noktalardaki boşluklar, yani psikolojinin olmayışından kaynaklanan eksiklikler, birtakım alegorilerin ve sonraki yıllarda yapılan değerlendirmelerin ortaya çıkardığı motiflerle giderilmeye çalışılmıştır.

Mitoloji ve totemizmle ilgili görünen motifler, Oğuz Kağan'ın çok daha önceki dönemlerde yaşadığı düşünülen prototipinden itibaren yaşatılarak Hun hükümdarı Mete'nin destandaki karşılığı olarak değerlendirilen Oğuz Kağan'a kadar getirilmiştir.

Bu destanın İslâmî şekli olarak Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih*'inde “Tarih-i Oğuzan ve Türkân” bölümünde kayda geçmiş haliyle okuduklarımızda ise, Uy-gurca kaleme alınmış olup da Paris'te Bibliothèque National'da bulunan *Oğuz Kağan Destanı*'na göre, yer yer psikoloji belirmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu iki destanın başlangıç bölümünde, ortak gibi görünen motifler, Reşidüddin'in kitabında din etkeninin yönlendirici etkisi altındadır. Fakat her şeye rağmen, Oğuz Kağan'ın İslâmî şekli olan bu kitapta, destanın kadın ve erkek kahramanları daha “insanî” karakter kazanmaya başlamış, bu haliyle *Dedem Korkudun Kitabı*'ndaki canlı kahramanlara biraz daha yaklaştırılmıştır.

Oğuz Kağan Destanı'ndaki aile hayatı ve bireyleri noktasındaki bu eksiklik, bir cycle (daire) olarak onun ardından gelen Göktürk destanlarında da kendisini hissettirir. Aslında birer efsane olmaktan ileri geçemeyen ve dolayısıyla destan denilemeyecek olan “Bozkurt efsaneleri” de Çin kaynaklarındaki tesbit edilmiş şekilleriyle birer mitoloji metni gibidir. Konularının ağırlığını Bozkurt'tan türemiş motifinden alan bu efsanelerde bir totemizmin yönlendirici etkisi vardır. Efsanenin bir varyantında, düşmanların kolunu bacağı kesip bataklıktaki bir sazlığa attıkları çocuğu bir Bozkurt'un bulduğu, onu emzirdiği, yalayarak yaralarını iyileştirdiği, çocuğu besleyip büyüttüğu anlatılır. Romus-Romulus efsanesinde de bu motifi görürüz. Roma'nın kurucuları olan Romus ve Romulus'u da bir kurt emzirir. Bu iki efsanenin bu noktada birbirlerine iyice benzerlik göstermeleri gerçekten ilginçtir. Ne var ki Romus-Romulus efsanesinde iki kardeşin Roma kentini kurma ve oraya ilk hükümdar olma bakımından aralarında başlayan rekabetin sonucu olan “kardeş katili” motifine bağlı öldürme olayı çok insanîdir. Psikoloji, Roma'nın kuruluşu ile ilgili efsaneyi alttan alta besleyen önemli bir motivasyondur. O efsanedeki iki kardeş arasındaki rekabet, çok ayrı nedenlere bağlı olsa bile, bizi bir noktadan Habil ile Kabil arasındaki rekabete de götürür. Efsanenin kahramanları olan Romus ile Romulus, duygu dünyaları içinde tam bir insan olarak efsanedeki yerlerini almışlardır. Söz konusu bu efsanede, bir aile hayatının bütün ilişkileri anlatılmamakla birlikte iki kardeş arasındaki rekabet ve hırs duyguları, gerçeğe de çok uygun olup efsaneyi oldukça canlı ve etkileyici bir narration'a yerleştirir. Göktürklerin Bozkurt efsanesinde hem bu narration yoktur hem de olay, efsanenin sonunda Türk mitolojisinin benimsediği noktaya çekilir yani o genç, kurtla evlenir ve çocukları olur.

Ergenekon Destanı'nda da aile ile ilgili olmak üzere sadece İlhan adlı hükümdarın yapılan bir savaştan sonra sağ kalan Kayan adlı oğlu ile karısı ve Tukuz adlı yeğeni ile karısını görürüz. Bu iki aile, düşmanın ulaşamayacağı bir yer aramak üzere yola düşerler ve sonunda Ergenekon'u bulup oraya yerleşirler. *Ergenekon Destanı*'nda aile ile ilgili olarak anlatılanlar burada başlar ve biter. Destanda, bu iki ailenin nasıl yaşadıkları, nasıl evlât sahibi oldukları; dertleri, üzüntüleri, sevinçleri, vb. gibi duygular verilmemiştir. Sadece birçok çocukları olduğu, Ergenekon'da çoğaldık arı özet olarak söylenmiştir; o kadar.

Uygurların hükümdar soylarının türeyişlerini anlatan efsane ile, ilk yurtlarından ikinci yurtlarına göçlerini dile getiren *Göç Destanı* ve bunların arasına yerleştirilen Böğü Kağan epizodu tam bir Uygur destanı bütünlüğü kazanır. Böyle olmakla birlikte, Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sında ve Çin kaynaklarında kayıtlı bulunan bu metinlerde de aile hayatı bakımından aradıklarımızı tam olarak bulamayız. Bu efsaneleri de gökten inen ışık motifi ile mitoloji yönlendirir. Gökten inen ışıqla sanki gebe kalan dağlar –Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevârih*'ine göre ise bu dağların arasındaki ağaçlar– Uygurların tekinlerine (şehzadelerine) adeta annelik eder. Beş çocuğun ayrı ayrı beş odada dünyaya gelmeleri, o odalarda her birini besleyecek ölçüde içleri süt dolu emziklerin asılı bulunması, daha sonra "göç" olayının gerçek yönünün efsanedeki ifadesi demek olan ve buna yol açan bir olay olarak gösterilen yabancı bir prensesle evlenme, bu prensesin direktmesi üzerine yurttaki kutsal kayanın parça parça edilip Çin'e götürülmesi, bunun uğursuzluk getirmesi gibi ayrıntılar, aslında aile hayatı bakımından işlenebilecek ve değerlendirilebilecek ilişkiler için yeterli birer maya görünümündedir. Ne var ki bu efsaneler de sanatçısını bulamamış ve ancak farklı ülkelerin ve kültürlerin yazılı kaynaklarında büsbütün unutulmaktan kurtulabilme şansı elde etmiş olup canlılığından birçok şey kaybetmiş durumdadır. Uygur efsanelerinin de gerçekten destan öğelerine sahip olduğu halde, onları edebî bir metin halinde işleyecek gerçek bir yaratıcının eline geçememiş olması Türk destan kültürü bakımından bir eksiklikler.

Türklerin Anadolu'da görünmeye başlamalarıyla birlikte, epope tipi destanlar da yerlerini İslâm dininin yapısına uygun bir yolda girilen savaşları (gazaları) konu edinen romanımsı destanlara bırakır. Anadolu'nun Türkleşmesi, Malazgirt savaşından itibaren başlarsa da Türkler'in Anadolu'da görünmeye başlamaları çok daha önceki yüzyıllardadır. Özellikle Abbasi halifesi Harun Reşit zamanında; Tarsus, Adana, Misis, Maraş ve Malatya'nın bulunduğu bölgeye "avasım illeri" adı verilir ve buraları Bizans'a karşı bağımsız bir yönetim bölgesi haline getirilir. Sürekli bir savaş alanı olan, soygunlar ve yağmalar yüzünden zaman zaman boşalan bir tampon bölgeye, askeri birlikleri takviye etmek amacıyla Arap ülkelerinin çeşitli yerlerinden başta Türkler olmak üzere çeşitli gruplar getirilerek buraların müslüman nüfusu artırılmaya çalışılmıştır. Avasım illerinde oturan askerler, yaz ve kış demeden Bizans ülkesine akınlar yaptıkları gibi, Bizans'tan gelen saldırıları da önlediler (3).

Bu münasebetler, Türk, Arap ve Bizans olmak üzere üç ulusun eposlarında ortak savaşlar ekseninde farklı açılardan yerlerini alan kahramanların adları ile

anılan destanların konusu oldu. Türk eposunda *Battal Gazi*, Arap eposunda *Zü'l-bimme*, Bizans eposunda *İl Digenis Akritas* bu destan edebiyatlarına kendi uluslarının açısından konu olan kahramanlar olarak geçtiler (4).

Battal-nâme ve onu izleyen dönemlerde *Dâdişmend-nâme* ile *Saltuk-nâme*, âdeta bir trilogya oluşturarak birbirini izledi. *Battal-nâme*'de, Bizanslılar'a karşı yürütülen mücadelelerin ardından *Dânişmend-nâme*'de Bizanslılar'la birlikte haçlılara ve Gürcüler'le Ermeniler'e karşı yapılan savaşlar yer aldı. *Saltuk-nâme*'de Sarı Saltuk'un Balkanlar'da yürüttüğü gazalar konu edildi.

İslâmlıktan önceki dönemlerin Türk efsane ve destanlarına göre, daha kısa süren bir gelişme (anlatma ve dinleme geleneği) döneminden sonra kaleme alınan yazmalar, bu romanımsı destanların bir okuma-dinleme geleneği içinde yaşamalarını sağladı.

Öte yandan gerek başlarındaki, gerekse içlerindeki “hânım hey!” ünlemleri ile bir han huzurunda anlatıldığı açıkça belli olan, *Dedem Korkudun Kitabı* adı ile bir araya getirilip adını bilmediğimiz biri tarafından bütünlenen “boy”larda, Oğuz Türkleri'nin özellikle kuzey-doğu Anadolu coğrafyasında giriştikleri savaşlar, kendi aralarındaki çekişmeler bir yanı ile destan, öbür yanı ile masal ve hikâye türünün öğeleri el ele verilerek anlatılır. Bundan dolayı, kimi yayımlarda Dede Korkut Destanları, kimi yayımlarda Dede Korkut Masalları, kimilerinde ise Dede Korkut Hikâyeleri diye adlandırılır.

Bu epostan hikâye ve romana geçiş döneminin ürünleri olan destanımsı eserlerin hepsinde, değişiklik yalnızca türlerde değildir. Tür özelliklerinin ötesinde, ideolojide, tiplerde, mekânda, üslûpta da değişiklikler başlar.

Bütün bu değişikliklerin arasında “insan” da duygu ve düşünceleriyle bu eserlerde daha belirgin olarak yerini alır. Her ne kadar Türk mitolojisine bağlı eski destan ve efsanelerin motiflerinin yanı sıra masal öğeleri yer yer kendilerini belli ederse de “realite” biraz daha ön plana çıkar.

Özellikle “insan”ın ve buna bağlı olarak “psikoloji”nin artık yerini almaya başladığı bu destansı eselerde, doğal olarak “aile” de bütün üyeleriyle görünür. Anne-baba, anne oğul, baba-oğul, kardeş-kardeş ve akraba ilişkileri net bir görünüm kazanır. Aile bireyleri, İslâmlık öncesi destan ve efsanelerinin kahramanları gibi birer silüet görünümünde olmayıp; acı çeken, seven, öç alan, özlüm duyan, kıskanan, kısacası gerçek bir insana özgü bütün duygu ve düşünceleriyle nefes alıp veren kişilerdir.

Battalnâme'de ailedeki eşlerin durumunu gösteren noktalardan biri kadın tipleridir. Bu eseri, tipleri ve motifleri bakımından inceleyen Dr. Hasan Köksal'a göre: “Battal Gazi Destanı'nda iki tip kadın mevcuttur: Bunlardan bir kısmı İslâmiyetin etkisi altında, erkeğin dış hayatından ayrı bir dünyada ve ayrı bir nizam içinde yaşayan İslâm kadını tipi, diğeri ise epik-feodal nizamın özelliklerini taşıyan alp-kadın tipi.

4. Pertev Naili Boratav, “Battal” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2, s. 344-351; Tahir Alangu, “Bizans ve Türk Kahramanlık Eposlarının Çıkışı Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 20, Mayıs 1953, s. 541-557; Ahmet Yaşar Ocak, “Battal Gazi” ve “Battalnâme” maddeleri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 204-208.

“Battalnâme’de Bizans kadın kahramanları arasında bu ikinci gruba girenler pek çok oldukları halde, aynı epik-feodal kuruluş halinde bulunan İslâmlar arasında kadının böyle bir rolü olmadığı görülüyor” (5).

Gene Dr. Hasan Köksal’ın değerlendirmesi doğrultusunda “Bizans (lı) kadın kahramanları, yiğitlikte, binicilikte erkeklerden geri kalmayan alp tipi özelliğine sahip olarak görmektediriz. Bunlar, başlangıçta Hristiyan bey kızlarıdır. Gördükleri rüya sebebiyle, esir olan Battal Gazi’yi tanırlar ve ona âşık olurlar. Onların bu aşkı, Battal Gazi’nin ölümden ve zindanlardan kurtulmasına sebep olur. Battal Gazi bu Hristiyan kızlarını, İslâmiyet’i kabul ettikleri için sever ve onlarla evlenir” (6).

Battal-nâme, Battal Gazi’nin birçok kadınla evlenmesi noktasında kendisinden önceki dönemlerde teşekkül etmiş bulunan mitolojik yönü ağır basan destan ve efsanelerden ayrılır. İslâmlıktan önceki döneme ait destanlardan olan Oğuz Kağan’da, Uygurca metinde iki kadınla, İslâmî metinde üç kadınla evlilik görülür. Genelde araştırmacılar arasında yaygın olan görüş, eski Türkler’de birden fazla kadınla evlenme geleneği olmadığı şeklindedir. Ancak Oğuz Kağan destanı bir istisnadır. Battal Gazi’deki çok kadınla evlilik, müslümanlıkta, –belli koşullar yerine getirilmek şartıyla– dörde kadar kadınla evliliğin açık tutulmasına bağlı gibi görünmektedir. Monogami, yerini poligamiye bırakmıştır. Battalnâme’nin bu çok kadınla evliliğe yer vermesi, o dönemlerin reel hayatına yakından bağlı olsa gerek. Kız kaçırma olayı da Battal-nâme’de sıkça kullanılan bir motiftir. Kızlar müslüman olduktan sonra nikâh kıyılır.

Araştırmacıların “Kırgız Ansiklopedisi” gözüyle baktıkları *Manas Destanı*’nda aile hayatı, kadın kahramanlar sayesinde daha canlı olarak anlatılır. Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, “Manas, kahraman tipleri ile, bilhassa kadın kahramanların insanlık ve kadınlık karakterleri yönünden cihan destan edebiyatı şeceresinde kolayca yer alabilir” (7) diyor.

Kadın, çocuğuna yüklü iken onda aslan veya kaplan etine karşı önüne geçilmez bir aş yeme başlar. Manas’ın annesi, o daha doğmadan bu hayvan etlerini yemek ister. Bu, o hayvanların gücünün çocuğa da geçeceği inancından gelmektedir (8).

Çocuğa ad verilirken başvuru taktikler de önemlidir. Bu konuda Hüseyin Namık Orkun şunları belirtiyor: “Votyaklarda ve Moğollarda hasta çocuğa cinleri şaşırtıp iyileşmeyi sağlamak için başka bir ad konulduğu da görülür. Buna benzer bir taktiğe Kırgız Destanı Manas’taki kahramanın isminde rastlıyoruz. Manas, Moğolca “Unutulmuş” anlamına gelmektedir ve onun düşmanları tarafından hatırlanmaması, bilinmemesi için bu ad kendisine verilmiştir” (9).

5. Hasan Köksal, *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara, 1984, s. 111-112.

6. Aynı yer.

7. “Batı Türkistan Türkleri”, *Türk Kültürü*, Sayı: 31, Ankara, Mayıs 1965, s. 461.

8. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CDXLVI.

9. “İsmin Kudsîyeti”, *Türk Yurdu*, Sayı: 234, 1954, s. 120; ayrıca bak. Turgut Akpınar, “Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* 1985, İstanbul, 1985, s. 22-23.

Erkek çocuklar, 14-15 yaşına basınca toplumda bir yer tutarlar. Manas, on dördüne basınca ordu devirip han olur. Onun oğlu Semetey, on üç yaşında ok atar, on beşinde düşmanlarını yener. Colay oğlu Bolat, on dördünde yulkıcıların başbuğu olur. Manas destanındaki erkek kahramanlar, daha ileride, hep çapul yoluyla elde ettikleri kızlarla evlenirler.

Manas destanında yer alan önemli motiflerden biri de "öldükten sonra dirilme" motifidir. Bu motif, Batı epopelerinde de görülür. Bir Belçika epopesinin kahramanı olan Eulenspiegel buna bir örnektir. Manas da ölüp dirilir. Manas dirilip de eve gelince Manas'ın annesi, memnesini çıkararak oğlunu emziriyor. Bu noktada "anne sütü"nün önemi ortaya çıkıyor. Bu ölçüde olmasa bile, yaralanmış bir evlâdın yarasının iyileştirilmesinde anne sütünün etkisini Dedem Korkudun Kitabı'nda da görüyoruz. Boğaç Han, babasının kırk namerdi tarafından vurulduktan sonra annesi ve yanındaki kırk ince belli kız onun yattığı yere ulaşırlar. Kızlar dağ çiçeği devşirir ve annesi sütünü sağlar. Bunları merhem yapıp Boğaç'ın yarasına sararlar ve yarasını sağaltırlar.

Bu dikkat çeken folklorik motifleriyle de Oğuz Türkleri'nin destanlarıyla el ele vermiş gibi görünen Kırgız destanı Manas, aile hayatındaki ilişkiler bakımından da canlı bir anlatım özelliği gösterir. İlk Türk efsanelerindeki "insan" ve "psikoloji" eksikliği Manas destanında görülmez.

Aile hayatı bakımından asıl dikkatle üzerinde durulması gereken, eski Türk aile yapısı bakımından birçok malzemeyi içinde bulunduran eser *Dedem Korkudun Kitabı*'dır.

Daha çok han çocuklarının başlarından geçenlerin anlatıldığı bu kitapta, çocuğu olmayanların toplumdaki değerlerinin, çocuğu olanlara bakarak daha az olduğu ilk bakışta dikkati çeker.

Bayındır Han'ın her yıl düzenleyip de Oğuz beylerini konuk ettiği toylarda oğlu olanların ak otağa, kızı olanların kızıl otağa, oğlu kızı olmayanların kara otağa oturtuldukları görülür. Dirse Han ile Kam Bora (Büre) Bey, bu şöenlerde kara otağa oturtulmalarını bir türlü kendilerine yediremezler. Oğuzlar'da çocuğu olmayanları Allah'ın kargadığı inancı vardır. Hiç çocuğu olmayan beyler, Allah'tan kendilerine bir erkek çocuk vermesini dilerler. Kitaptaki "Baba, oğul kazanır ad için" sözünden de anlaşılacağı üzere, erkek çocuk, babasının adının, ününü ve devletini sürdürecektir, yaşatacaktır. Kitabın önsözü gibi olan giriş bölümündeki "Ata adın yorıtmayan hoyrat oğul ata bilinden inince inmese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig. Ata adın yoridanda devletlü oğul yig" sözü evlâdın hayırlı olması gerektiğine işaret eder. "Devletlü oğul" ocağı söndürmeyecektir. "Devletlü oğul kopsa ocağınun közidür" denir. Aile ekonomisiyle de ilgili olan bir sözde baba ile oğul arasındaki ilişki "Oğul dahı neylesün baba ölüp mal kalmasa baba malından ne faide başda devlet olmasa" diye dile getirilir.

Çocuk sahibi olmak isteyen ailelerin birtakım âdetleri yerine getirmeleri de gerekmektedir. Bunlar; attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesip tepe gibi et yığmak, göl gibi kırmızı sağdırmak, ulu toy eylemek; ac görse doyurmak, yalnızca görse donatmak; kuru kuru çaylara su salmak, kara donlu dervişlere nezirler vermek" diye formüle edilmiştir. Bu formüle sözlerde hem eski din ve inanışların hem de yeni benimsenmiş olan müslümanlığın izleri vardır.

Erkeklerin çocukluk dönemi, on beş yaşına kadar sürer. On beş yaş, erkeklerin hayatında bir dönüm noktasıdır. On beş yaşına basanlara, bir yiğitlik göstermesi koşuluyla, yetişkin gözüyle bakılır ve onlara bu yaşta, gösterdikleri kahramanlığı hatırlatacak olan ve kimliklerini belirten adları konulur. Boğa öldüren Boğa'ya bu yüzden o ad verilmiştir. Dedem Korkudun Kitabı'ndaki çocuklardan bazılarının babaları, onlar henüz küçük iken tutsaktırlar. Çocuklar, genellikle on beş yaşına gelinceye kadar, babalarının sağ olup olmadığını bilmezler. Ancak bu yaşa geldiklerinde, herhangi bir münasebetle babalarının sağ olduğunu öğrenirler ve onları kurtarmak üzere harekete geçerler. Bu çocuklardan Uruz, babası Kazan Bey'i; Yiğenek de babası Kazılık Koca'yı kurtaran yiğitlerdir. Böylece çocuklar, bir yandan baba sevgisinin soylu bir örneğini verirlerken öte yandan babalarına erkek çocuk istemelerinin boşa gitmediğini, onlardan sonra da ocaklarını devam ettirecek güç ve yetenekte birer "devletli oğul" olduklarını kanıtlamış bulunurlar.

Delikanlıların kazandıkları adlar, onların kimlik belgesi yerine de geçiyor. Kendilerini tanıtırırken bununla öğünürler. Adını söylememek yadırganır. "Alp er erden adın yaşurmak ayıp olur" sözü bunu gösterir. Bugün kullanılan "Yiğit lakabıyla anılır" sözü aynı anlamdadır. Ayrıca, maceraları anlatılırken, kendi adlarının başında babalarının adlarıyla anılırlar: Kazılık Koca oğlu Bey Yiğenek, Eylik Koca oğlu Alp Eren gibi.

Ad verme törenlerinde eski Türk gelenekleri sürüp gelmektedir. İslâm dininin bu alanda bir etkisi görülmediği gibi verilen adlar arasında da Ali, Mehmet, Hasan gibi adlar yoktur. Dedem Korkudun Kitabı, antroponymie bakımından da eski Türk kültürüne bağlıdır.

Bir bey oğlu ad kazandıktan sonra ilk avına çıktığında, evde bunun şerefine de toy düzenlenir, bütün Oğuz beyleri çağrılır. Gerek Boğa Han, gerekse Kazan Bey oğlu Uruz, ilk avlarına çıktıkları zaman, anneleri "Oğlançüğümün ilk avidur, kanlu Oğuz biglerin toylayayım" dilerek hazırlık görürler.

Dedem Korkudun Kitabı'ndaki "boy" adı verilen hikâyelerin birçoğunun bir toy sahnesiyle başlaması; toyların, Oğuzlar'ın hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gösterir.

Bu toyların en büyükleri Bayındır Han ile Salur Kazan'ın verdikleri toylardır. Salur Kazan, üstelik evini de yağmalatır. Çağırılanlar iyice yeyip içtikten sonra Salur Kazan, karısının elinden tutarak evinden çıkar, nesi varsa yağma edilir. Kazan, yine eski zenginliğine kavuşur, sarsılmaz. Bu yağma şekli, Ziya Gökalp'in işaret ettiği "potlaç" âdetinin devamı gibidir (10).

Yağmaya dayanan bu türlü toylar, bugün de çeşitli adlar altında Anadolu'nun değişik yörelerinde bir gelenek olarak sürdürülmektedir (11).

Oğuzlar'da, Bayındır Han ile Salur Kazan'ın toyları yanında, başka amaçlarla da toy düzenlenmektedir. Hiç çocuğu olmayanların Allah'tan çocuk isterken adak niteliğinde düzenledikleri toylar, kocanın veya evlâdın çıktıkları avlar-

10. Abdülkadir İnan, "Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni", *Türk Dili*, Sayı: 70, Temmuz 1957, s. 543-546.

11. Cahit Öztelli, "Yağma Geleneği", *Türk Dili*, Sayı: 85, Ekim 1958, s. 28-30.

dan dönüşleri üzerine verilen toylar, savaş dönüşü toyları, tutsaklıktan kurtulma sevinciyle verilen toylar, bunlar arasındadır.

Toylarda fakir olanların karnı doyurulmakta ve beyler ne kadar aç doyurmuşsa toplumda o ölçüde değer kazanmaktadır. Uşun Koca'nın oğlu Segrek bir gün saygısızca divana gelip oturur. Beylerden Ters Uzamış ona: "Mere Uşun Koca oğlu, bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcıyla, etmeğiyle alupdur, mere sen baş mı kesdün, kan mı töktün; ac mı toyurdun, yalınçak mı tonatdun?" diye çıkışır. Bu sözler, bize, beylerin divanda yer almalarında, kahramanlıklarının yanında verdikleri toyların, fakirleri gözetmelerinin de ne derece önemli rolü olduğunu gösteriyor. Ele aldığımız bu konunun dışına çıkmak gibi bir kompozisyon yanlışını bile bile göze alarak, bu noktayı, Busbecq'in bir gözlemiyle ve isabetli değerlendirmesiyle tamamlayalım; Amasya'da padişahın divanında gördüklerini dile getirdiği şu sözlerini okuyalım: "Bu koca mecliste hiçbir adam yoktur ki, haiz olduğu mevkii ve rütbeyi kendi şahsi liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın" (12).

Bu sosyal değer yargıları, biraz da ailede verilen eğitimin sonucu olarak Dedem Korkudun Kitabı'ndaki Oğuzlar'dan, Busbecq'in kitabındaki Osmanlı Türkleri'ne kadar bir devlet ve yönetim geleneği yaratmada çok etkin rol oynamıştır, denilebilir.

Dedem Korkudun Kitabı'nda, ad verme törenleri sırasında, babaların çocuklarına çeşitli bağışlarda bulundukları, bu arada bir de ev armağan ettikleri görülür. Babaların çocuklarına ev vermelerinin eski Türk hayatında, özellikle Dedem Korkudun Kitabı'nda özel bir anlamı vardır. Çünkü kahraman, bu olaydan sonra tam bir erkek sayılacak, baba evinden ayrılarak kendi başına ayrı bir yuva kurup onun yönetimini üstlenecektir.

Ziya Gökalp, eski Türkler'deki evlenmelerin nasıl olduğunu açıklarken kahramanlık sınavı geçirmiş bir erkeğin, önce "erkeklik kıymetini, ildaş mahiyetini ve vatandaşlık hakkını" kazandığını, böylece "babasının veliliği altından çıkarak hakanın veliliği altına girdiğini" söyler. Dedem Korkudun Kitabı'nda da ad alan erkeğin Bayındır Han'ın ordusuna karıştığı dile getirilir. Gene Ziya Gökalp, "Bundan dolayıydı ki Türkler'de her izdivaçtan yeni bir ev doğardı. İzdivaca evlenmek ve 'ev bark sahibi olmak' denilmesi bundandır" diye ekler (13).

Dedem Korkudun Kitabı'ndaki delikanlılar evlenmek istediklerini babalarına "Oğlu olan evermiş kızı olan göçürmüş" diyerek iletirler. Bamsı Beyrek böyle deyince babası ona "Oğuz'da kimin kızını alıvereyim?" diye sorar. Bunun üzerine Beyrek de: "Baba mana bir kız alıvir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara goç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alıvir baba mana" der. Kan Turalı da evlenmek istediği kızda aynı nitelikleri arar. Çünkü Oğuzlar, kadını alp erkek tipine yaklaştırmışlar ona erkekle başabaş bir değer vermişlerdir.

Bu kitapta delikanlıların eşlerini daha çok kendi halkından seçtikleri görülür. Yalnız Kan Turalı Trabzon tekfurunun kızı ile evlenir. Evlenmelerdeki esaslardan

12. *Türk Mektupları*, (Tercüme eden: Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul, 1939, s. 81.

13. *Türkçülüğün Esasları*, (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), 1000 Temel Eser, İstanbul, 1970, s. 163.

biri de monogramı olmakla birlikte Beyrek'in uzun süre tutsak kaldığı Bayburt hisarından kaçmasına yardım eden tekürün kızını da kendisine ikinci bir eş olarak aldığı görülür.

Akraba evliliğine örnek olarak da Kara Budak'ın, amcası Kazan Bey'in kızı ile evlenmesi gösterilebilir.

Bu kitaba göre, düğünden önce oğlan tarafı kız tarafına bir isteyici gönderir. Beyrek'in "boy"unda bu görevin Oğuz halkının ileri gelenlerinin isteği üzerine Dede Korkut'a verildiği anlatılır. Dede Korkut, Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar'a gider ve "Tanrı'nın buyruğu-y-ıla peygamberün kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız kardaşun Banu Çiçeği Bamsı Beyreğe dilemeğe gelmişem" der. İslâm âdetinin etkisi çok açık olan bu kız isteme tekerlemesi, bugüne kadar aynı kalıp içinde söylenegelmiştir. Kan Turalı da Trabzon tekfurunun kızını isterken aynı tekerlemeyi söyler.

Türkler'de evlenmelerin eski dönemlerden bu yana nikâha bağlı olduğu biliniyor. Nikâhtan önce, "erkeğin, alacağı kızın velisine bir miktar mal vermesi âdettendir. Erkek tarafının verdiği bu mala *kalin* denilirdi. Kalin ekseriya at ve koyunlardan ibaret olurdu. Buna mukabil kız tarafı da erkeğe bir hediye verirdi" (14). Kız tarafının erkek tarafından ağırlık istemesi âdeti Oğuzlar'da da vardır. Kan Turalı'nın "Altun akça mı ister; katır biserek mi ister?" sorusu ile Deli Karçar'ın Dede Korkut'a söylediği sözler, bunu gösterir.

Düğünden önce nişan yapılır. Nişan, yüzük takma şeklinde olduğu gibi, beşik kertme şeklinde de yapılmaktadır. Beşik kertme ile ilgili olarak Abdülkadir İnan, "Eski Oğuzlar'da küçük çocukları nişanlarken bu sözleşmeye sadık kalacaklarını teyit için çocukların beşiklerini kertmişlerdir. Beşik kertme yavuklu deymi de bu âdeti bildirir" (15) demektedir.

Nişandan sonra düğün hazırlıklarına başlanır. Âdet olduğu üzere, evlenecek yiğit bir ok atar; ok nereye düşerse gerdek de oraya dikilir. Nişan "kiçi düğün", düğün de "ulu düğün" sözleriyle verilir. Düğün eğlenceleri sırasında güvey ve arkadaşları, güveyinin yüzüğüne nişan alıp ok atarlarken kadınlar ayrı bir yerde eğlenirler. Düğün sahipleri; attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesip büyük toylar düzenlerler ve bütün Oğuz beylerini ağırlarlar. Eğlenceler yedi gün yedi gece veya kırk gün kırk gece sürer.

Hem gelin hem de güvey, düğün günü kırmızı kaftan giyerler. Bu kaftanlar gelin ve güveyi tarafından karşılıklı olarak birbirlerine düğünden önce gönderilir. Düğünlerde kırmızı gelinlik giyilmesi Anadolu'daki bazı yörelerde bugün de folklorik bir âdet olarak yaşamaktadır.

Eğrek ile Seğrek adlı bey çocuklarının düğünleri aynı anda yapıldığı için bu kardeşler aynı zamanda birbirlerinin sağdıcı da olurlar.

Dedem Korkudun Kitabı, nikâh yolu ile evlilik esasına göre kurulmuş bulunan Türk ailesinin hangi temellere dayandığını göstermesi bakımından da gerekli malzemeyi içerir. Karı-kocanın karşılıklı ilişkilerinde, anne ve babanın çocuklarına beslediği sevgide, çocukların anne ve babalarına gösterdiği saygıda,

14. Şemsettin Günaltay, *Tarih*, İstanbul, 1939, s. 32.

15. "Gerçek Kelimesi Üzerine Not", *Türk Dili*, Sayı: 96, Eylül 1959, s. 687.

kardeşlerin dayanışmasında birtakım erdemler yatmaktadır. Boşanma diye bir olaydan söz edilmeyen bu kitapta ailenin her kişisi, yuvayı yaşatmak için üzerlerine düşen görevleri yerine getirir.

Kadınlarına, okşamalık türü sözlerle:

*Berü gelgil başum babtı iüm tabtı
Evden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurılı yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum*

diye seslenen erkeklerin bu seslenmelerinde, edebî bir metnin beklediği söz sanatlarının ötesinde gerçekten sevgi ile dolu bir yüreğin atışları okunur. Kendisine bu ölçüde bir sevgi gösterilen kadın, eğer bir de anne olamazsa, çocuk doğuramazsa, o zaman erkeği tarafından çok ağır bir dille hırpalanır:

*Han kızı yirümden turayın mı
Yakan ile boğazından tutayın mı
Kaba ökçem altına salayın mı
Kara pulat öz kılıcum elime alayın mı
Öz gevdenden başum keseyin mi
Can talusun sana bildüreyin mi
Alça kanun yir yüzine dökeyin mi*

Dedem Korkudun Kitabı'na göre, Oğuz Türklerinin aile hayatlarında demokratik bir anlayış söz konusudur. Erkekler, ailelerini ilgilendiren durumlarda yalnız başlarına karar verip hareket etmezler; kadınlarının da o konudaki düşüncelerini öğrenmek isterler. Görgü gereğince, "kızların yolu evveldir".

Kadınlar da erkeklerinin saygısını hak eden kimselerdir. Kadınlar erkeklerine içten bağlıdır. Bu bağlılığın bir yanında kız annesi ile babasının payı vardır. Kadın, erkeğine:

*Başum babtı iüm tabtı
Han babamun güyegüsi
Kadın anamun sevgüsi
Atam anam virdüğü*

diye seslenirken annesiyle babasının gözünde erkeğinin nasıl biri olduğunu da anlatmış olur.

Aynı zamanda kadının gözünü açtığında gördüğü ilk erkek, kendi nikâhlı eşidir. Bu, hikâyelerde şöyle anlatılmıştır:

*Göz açuban gördüğüm
Gönül verüp sevdiğim*

Kadının kocasına ne kadar bağlı ve ona sadık olduğunu, kocası cenge giderken bir Oğuz hanımının söylediği "Erkek sineği üzerine kondurmayayım" sözünde buluyoruz. Namus ve iffet kavramları çok önem taşır. Bu bakımdan Dedem Korkudun Kitabı'ndaki Oğuz kadınları, Odise'deki Penelopea ile boy ölçüşmede ondan hiç de geri kalmazlar.

Kadının erkeği uğrunda ölümü bile göze aldığını gösteren en çarpıcı örnek ise Deli Dumrul'da bulunmaktadır. İslâmiyetin henüz tam olarak yerleşmediği dönemlerle ilgili, mitolojik yönü ağır basan bir hikâye olmakla birlikte, kadının erkeği için göze aldığı fedakârlığı dile getirmesi bakımından önemli olan bu hikâyede Deli Dumrul, canını almaya gelen Azrail'e "Sen aradan çık. Benim canımı alacaksa Tanrı alsın" deyince, kendi canı yerine can bulması koşuluyla Tanrı Deli Dumrul'u başışlar. Önce babasından, ardından annesinden can isteyen Deli Dumrul, her ikisinin de canlarını oğulları yerine vermeyi göze alamayışları üzerine, kendisine iki oğlancık doğurmuş olan helâline gidiyor. Durumu anlatıyor. Karısının kendisinden sonra evlenebileceğini söyleyip iki oğlancığı öksüz bırakmamasını vasiyet ediyor. Bunları söyler söylemez, karısı, Deli Dumrul'un kendisine başışladığı her şeyi reddediyor. Anasıyla babasına öfkeleniyor. Kocasının yaşaması için onun yerine ölmeyi göze alıyor. Hikâyenin daha sonraki bölümünde Deli Dumrul'un da karısının ölmesine razı olmayarak, Allah'a şöyle yalvardığı görülüyor:

*Alur isen ikimüzün canın bile algıl
Kor isen ikimüzün canın bile kogıl
Keremi çok kadir Tanrı.*

Mitolojik yönü bir kenara bırakılarak hikâyeye beşerî açıdan bakıldığında, temayı üstün erdemlerin yoğurduğu ortaya çıkar.

Bu noktada Dedem Korkudun Kitabı'ndaki Deli Dumrul "boy"u ile, Euripides'in yazdığı Alkestis, birbirlerine çok benzerler. Ayrıldıkları nokta "bu motiflerin işlenişine, kullanılışına, ağırlık merkezisinin kaydırılışına dayanıyor" (16).

Deli Dumrul, oğlancıklarının öksüz kalmamasını ister. Öksüz çocuğa, kitabın içindeki "boy"ların birinde geçen "Öksüz oğlan dili acı olur" sözünde de rastlanılır. Anne ve babaların çocuklarını kendi sağlıklarında en iyi eğitimi vererek yetiştirmeye dikkat edip özen gösterdikleri gözden kaçmaz.

Kitapta, destan anlatımı içinde annelerin çocuklarına "dolap dolap at sütlerini emzirdikleri", onları "dolama beşiklerde beledikleri" dadılara "ısmarladıkları" bildirilir (17).

Kazan Beğ Oğlu Uruz Beğ'in 'Tutsak Olduğu Boyu'nda yer alan "01 zamanda oğul, ata sözün iki eylemez idi. İki eylese ol oğlanı kabul eylemezler idi" sözü, çocuğun babasına karşı davranışını ortaya koyar. Bu söz, aile eğitimi ile ilgili bir kuralı dile getirmektedir.

Oğuz erkekleri, sahip oldukları bütün hünerleri çocuklarına da öğretmeye çalışırlar. Kazan Bey, bir toplantı sırasında yanındakilere: "Bigler siz yigünüz, içinüz; sohbetünüz tağıtmanız, men bu oğlanı alayın, ava gideyin, yidi günlük azuğ ile çıkayın; oh atduğum yirleri, kılıç çalup baş kesdiğüm yirleri göstereyin. Sonra oğlana gerek olur" der. Bu eğitim ve öğretimi alan çocukların bir yiğit ol-

16. Suat Y. Baydur, "Euripides'in Alkestis'i-Dede Korkut'un Deli Dumrul'u", *Türk Dili*, Sayı: 1, Ekim 1951, s. 27-28.

17. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: 1, İstanbul, 1971, s. 410.

maları üzerine de babalar "Oğlumun at seğirdişin, kılıç çalışın, ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım" diyerek öğünürler. Korkak oğul sevilmez ve istenmez. Oğlu Uruz'un, değil gerçekten savaştan kaçtığını duymak; gelen haberler üzerine öyle sanmak bile babası Kazan Bey'i öfkeliendirmeye yeter. "Bigler, tanrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın, kılıc ile paralayayın, altı bölük ideyin, altı yolun ayırında bırağayın" diye acı acı söylenir.

Aile içindeki ilişkiler ve değer yargıları, kitabın hem giriş bölümünde, hem de içindeki "boy"larda, atasözü halinde dile getirilir. Bunların belli başlıları şöyle gösterilebilir:

"Ana hakkı Tanrı hakkı."

"Konşu hakkı Tanrı hakkı."

"Kız, anadan görmeyince öğüt almaz."

"Oğul, atadan görmeyince sofraya çekmez."

"Güyeğü oğul olmaz."

"Yad oğlı saklamağıla oğul olmaz; böyüyende salur gider, gördüm demez."

Eski Oğuz erkeklerinin bir baba olarak gönüllerinde yatan dileklerden biri de çocuklarını, sağlıklarında evlendirmektir. "Bundan yigregi yohdur ki gözüm görür iken oğul gel seni ivereyim." dedikleri görülür.

Çocukların da babalarına karşı büyük saygıları vardır. Bir Oğuz delikanlısı, babasının izni olmadan ava bile çıkamaz. Çocuklar bir tehlikeyle karşılaşsalar bile babalarının kendileri uğrunda canlarını ortaya atmalarını içlerine sindiremezler. Çünkü eski Oğuz görgüsü, terbiyesi gereğince "Oğul için ata ölmek ayıb olur."

"Ana hakkı tanrı hakkı" diye bilen Oğuz genci, hangi yaşta olursa olsunlar, annelerinin gönlünü kırmaktan çekinir, onu hoş tutmaya çalışır. Anneye seslenişte "ağ pürçekli izzetlü canum ana" diye gönül alıcı, iç açıcı "okşamalık" tipi sözler kullanılır.

Dedem Korkudun Kitabı'nda, yalnızca kadın tipleriyle ilgiliymiş gibi görünen, ama aynı zamanda aile yaşantısı bakımından da birtakım görüşleri içeren bölümlerden biri de, girişinde "Dede Korkut dilinden ozan aydur" diye başlayanıdır:

"Karılar dört dürlüdür: Birisi ev yapan sulpdur, birisi solduran sopdur, birisi dolduran toptur, birisi evün tayakıdur, birisi niçe söylerisen bayağıdur. Ozan, evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, öl anı yedürür, içürür, ağırılar, azizler, gönderür. Ol ayşe, Fatma soyudur. Hanum, anun bebekleri bitsün, ocağuna buncılayın avrat gelsün.

"Geldük ol kim solduran sopdur, sabahdanca yerinden urudurur, elin yüzün yumadan dokuz bazlamaç ile bir küvlek yoğurt gözler, doyınca tıka basa yer, elin böğrüne urur, aydur: Bu evi hara,-olası ere varaldan berü dahı karnum doymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak, yüzüm yaşmak görmedi, der. Ah nolaydı, bu er öleydi, birine dahı varayıdım, umarumdan yahşı uyar olaydı, der. Bunun biginün Hanum bebekleri bitmesün, ocağuna buncılayın avrat gelmesün.

"Geldük ol kim dolduran topdur, kuşluk uyhudan uyanur kalkar, depdenince yerinden uru-durur; elin yüzün yumadan obanun ol ucundan bu ucuna, bu ucundah ol ucuna çarpışdurdu, kov kovladı, din dinledi, sabahdan öyleyedence gez-

di. Öyleden sonra, evine geldi, gördü kim uğru köpek, yige daha evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır damına dönmüş. Komşularına çağırır ki: Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can-kız, Can-paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek, ölmege yitmege gitmemişidüm, yatacak yerüm gine bu harab-olasıydı; nolaydı benüm evüme bir lâhza bakaydunuz, konşu hakkı, Tanrı hakkı deyü söylerler, der. Bunun gibinün hanım bebekleri bitmesün, ocağuna buncılayın avrat gelmesün.

“Geldük ol kim nice söylerisen bayağıdır, evine yazıdan yabandan bir udlu konuk gelse, er adam evde olsa, ana dese ki dur, etmek getir, biz de yeyelim, bu da yesün dese, bişmiş etmeğün bekaası olmaz, yemek gerekdür. Avrat aydur: Neyleyeyüm, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi, der. Ne gelürise benüm sağrıma gelsün deyü elin götüne urur, yönünden eger ve sağrısın erine döndürür. Bin söylerisen birisini tutmaz, erin sözünü kulağına koymaz. Ol Nuh Peygamberün eşiği aslıdır, andan dahı sizi Hanum Allah saklasun, ocağunuza buncılayan avrat gelmesün” (18).

Aile içindeki tutum ve davranışları, kocalarına karşı takındıkları tavırları bakımından dörde ayrılan bu kadın tiplerine kitabın içindeki “boy”larda ayrıca yer verilmiştir. Bu kitapta, olumlu ve olumsuz kadın tiplerinin hepsi bir aradadır. Bunların arasında Beyrek’le ilgili “boy”da, kırk oynashlı Boğazca Fatma ile Kısırca Yenge gibilerinin adı geçer.

Övülen, yüceltilen kadın tipleri ise ozanın “ev yapan sulp” dedikleridir. Bunlar, aile içinde kocalarına eş, çocuklarına anne olmalarının yanında alp tipine uygun kadınlardır. Kocaları tutsak düştüğünde, onları kâfir elinden kurtaran Bur-la Hatun ile Selcen Hatun böyledirler. Oğlu Boğaç Han’ı kurtaran hatun da bu tiptedir. Onun, kocası Dirse Han’a hitabı (soylama’sı), ana-oğul ilişkilerini bütün içtenliğiyle dile getiren ve evlâdını yitirmiş bir anenin duygu dalgalanmalarını bütün etkili yönüyle ortaya döken teatral bir konuşmanın gerektirdiği öz ile dopdoludur.

Dedem Korkudun Kitabı’nda, Oğuz Türkleri’nde aile konusu, hemen hemen her yönü ile varlığını duyurur. Parçalar bütünlendiğinde ortaya çıkan aile tipi, günümüzde de özelliklerinden birçoğunu kaybetmeden yaşayan Türk ailesidir.

Anadolu’da oluşmaya başlayan Türk edebiyatında, çağdaş edebiyat türleri henüz kendi alanlarında belirmeye başlamadığından bu türlerle ilgili kavramlarla onu dilde belirleyen terimler de yerini bulamamıştır.

Gerek halk edebiyatında, gerekse divan edebiyatında uzun manzum eserlere destan denildiği gibi, tarih alanındaki eserlere de destan adı verildiği görülmektedir. Halk edebiyatı içinde âşık edebiyatı kendi nazım şekilleri ve türleriyle ayrı bir yer tutmaya başlayınca, koşmaların hane sayısından daha çok sayıda hanelerle çalınıp söylenen veya yazılan destanlarda çok çeşitli konular ele alınır.

Bunlardan bir tip olan savaş destanlarında, yurdu için çarpışmaya giden yiğidin anasını, babasını, karısını, çocuklarını nasıl özlediğine de yer verilir. Savaş destanlarının lirik yönlerinden biri de bu özlemdir.

Gene savaş destanlarında, ailenin kutsallığına bağlı olarak “ırz” ve “namus” kavramlarına ne ölçüde büyük önem verildiği de göze çarpar.

*Yesir gitti gün görmedik hatunlar
Sağ ol padişahım ırz elden gitti*

deyişi, “sağ ol padişahım” sözündeki ince alayla öfkeyi kendisinde toplayan bir yakınmadır. Bir yandan da aile özlemi:

*Hüseyin'im der ki usta ne oldu
Suladan çıkalı dokuz yıl oldu
Ufacık tefecik yavrular kaldı
Kulun duasını al padişahım*

seslenişinde, yavrularını özlemiş bir babanın yalvarışları şeklinde belirir. Aile bireyleri içinde annenin yeri başkadır. Savaşa gitmiş olan genç, anasını düşünür, hayal ederken; içinden geçenleri, onun ağzından söylenmiş bulunan bir destanda yalın bir anlatımla dile getirilmiş buluruz:

*Anama söyleyin damda yatmasın
Oğlum gelir diye ümit etmesin*

Böyle savaş ortamında aile bireylerini özlemeye yer veren savaş destanlarının yanında, asıl aile hayatını, kimi zaman gerçekçi yönleri ile, kimi zaman da taşlamaya yol açan güldürücü ve aksak yönleri ile ele alan destanlar da vardır. Bu destanların içinde “Kötü Avrat Destanı”nda “evine bağlı olmayan tembel bir kadın anlatılmakta, o durumda olan bütün kadınlara yönelik bir eleştiri yapılmaktadır” (19).

“Aile konusundaki ikinci destan ise evliliğin başlangıcını ve daha sonraki dönemlerini anlatıyor. Gedâyî adlı bir şair adına kayıtlı destanda, birinin aracılığıyla evlenen iki gencin evlilik serüvenleri, zaman zaman çok gerçekçi çizgilerle verilmektedir. Evliliklerinin ilk zamanlarındaki güzel günlerin sona ermesi ve kadının ekonomik güçlerini aşan isteklerde bulunması sonucunda eşlerin ayrılmalarına kadar giden aile içi bunalımlar ve çatışmalar, destanın ana temasını oluşturmaktadır” (20).

Aile hayatının ve aile bireyleri arasındaki ilişkilerin ters yönlerinin dile getirilmesi, daha çok fıkralara bırakıldığından bu konudaki destanların sayısı biraz da bu yüzden epeyce azdır.

Türk destanlarında, Türk ailesini oldukça canlı bir yapıda sunan Dedem Korkudun Kitabı'nın dışında, beklenilen netlikte vermekten uzak kalan bu eksiklik, sonradan ortaya çıkan roman türü ile de giderilmiştir. Edebî türler ile konular arasında bu bakımdan da bir ilişki bulunmaktadır. Asıl işlevi, savaşları, o savaşlardaki yiğitlikleri dile getirmek olan destanlarda aile konusunun bu boyutlarda kalması da doğaldır.

19. Fuat Özdemir, “Anadolu Destanlarının Biçimleri ve Çeşitli Temaları”, s. 71 (Bu inceleme, Ahmet Şükrü Esen'in derlediği ve Pertev Naili Boratav'ın yayına hazırladığı *Anadolu Destanları* (Kültür Bakanlığı Yayınları/1305, 1991) adlı kitabın içinde yer almıştır.)

20. Aynı kaynak, s. 72.